

ALBANIJA I ALBANCIMA U SPAŠAVANJU JEVIJEJA*

Forum albanskih intelektualaca u Hrvatskoj, u Zagrebu, objavio je 2008. knjigu “SPAS U ALBANIJI, STO POSTO ŽIDOVA U ALBANIJI SPAŠENO OD HOLOKAUSTA”, autora Harveya Sarnera, formata A5, 114 strana. Knjiga se, pored *Uvodne riječi* izdavača, čiji je autor mr. Muhamet Morina, *Uvoda autora*, *Predgovora* na engleskom jeziku Van Christoa, a na hrvatskom prof. dr. Ive Goldsteina, sastoji od 11 poglavlja, “*Kratke (nepotpune) bibliografije*” i *više fotografija*, među kojima su i djeca žrtve holokausta i nekoliko *Pravednika*.

Knjiga se temelji na svjedočenjima i dokumentima, govori o Albancima i Jevrejima u Drugom svjetskom ratu i prikazuje mnoge, dugo vremena nepoznate činjenice o albanskom narodu i njegovoj plemenitosti i humanosti i najvišim moralnim vrijednostima u najtežim uslovima fašističke okupacije. Riječ je o albanskim Pravednicima koji su spašavali i spasili Jevreje.

*

*

*

Holokaust je jedinstven genocidni događaj u historiji XX stoljeća. Nacistička Njemačka i njeni kolaboracionisti su u periodu 1933-1943. planski i sistematski ubili oko 6.000.000 Jevreja, od čega 1.500.000 djece. Riječ je o najsistematičnijem i najstrašnijem genocidu u XX stoljeću (po dužini trajanja, veličini teritorije na kojoj je (iz)vršen i po broju žrtava).

Nacisti su, u skladu sa svojom rasističkom ideologijom, politikom i praksom, imali za cilj da, pored ostalog, ostvare “*Konačno rješenje jevrejskog pitanja*”, odnosno uništenje cjelokupnog jevrejskog stanovništva u Evropi.

Odluku o “*konačnom rješenju jevrejskog pitanja*” u čitavoj okupiranoj Evropi donio je najuži krug nacista najvišeg ranga 20. januara 1942, na tajnoj konferenciji u luksuznoj vili na obali jezera Wannsee kod Berlina, gdje je održan vanredan sastanak visokih funkcionera

---

* Izlaganje povodom promocije knjige “SPAS U ALBANIJI, STO POSTO ŽIDOVA U ALBANIJI SPAŠENO OD HOLOKAUSTA”, autora Harveya Sarnera, Jevrejska zajednica u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 17. april 2012.

Nacističke stranke i njemačke Vlade, kako bi službeno odobrili, uskladili i omasovili realizaciju “konačnog rješenja jevrejskog pitanja”.

“Konačno rješenje” je kodni naziv nacističkog režima za svjesno i plansko masovno ubijanje svih evropskih Jevreja. Tokom sastanka u Wannseeu funkcioneri njemačke Vlade donijeli su odluku o istrebljenju Jevreja bez imalo oklijevanja ili grižnje savjesti. Nakon što je usvojen način najdjelotvornijeg masovnog uništenja Jevreja, odmah se počelo sa radom na pretvaranju koncentracionih logora u logore za istrebljenje, uz korištenje otrovnog gasa. Kompozicije vozova punih jevrejskih muškaraca, žena i djece neprekidno su pristizale iz svih država Evrope u Auschwitz, Treblinku i ostale logore za istrebljenje u okupiranoj Poljskoj.

Jevreji su bili određeni za istrebljenje isključivo zbog toga što su rođeni kao Jevreji. Višestoljetni antisemitizam učinio je Jevreje ciljnom grupom u Njemačkoj i usmjerio je svu svoju oštrinu i brutalnost na način njihovog progona. Jevreji su od nacista definisani kao neljudska bića, koja “zaslužuju” istrebljenje, kao i Romi, homoseksualci, Jehovini svjedoci, politički protivnici i “ravničarski civili” u okupiranim zemljama.

U istrebljenju Jevreja učestvovala je i okupatorsko-kvislinška tvorevina Nezavisna država Hrvatska, posebno u koncentracionom logoru smrti **Jasenovcu** (od augusta 1941. do 22. aprila 1945), gdje su, pored Srba, Roma, Bošnjaka i drugih antifašista, na genocidnoj osnovi ubijeni mnogi Jevreji iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

U istrebljenju Jevreja učestvovala je kolaboracionistička i kvislinška Srbija, u kojoj je - kod srpskih nacionalista, uključujući i Srpsku pravoslavnu crkvu - antisemitizam historijska činjenica, koju mnogi u Srbiji prešućuju, naturajući lažnu tezu o isključivo prijateljskom odnosu Srba prema Jevrejima u čitavoj historiji Srbije. U Drugom svjetskom ratu Srbija je bila prva *judenfrei* - prva zemlja u Evropi “očišćena” od Jevreja. Još u augustu 1941. jevrejski zatočnici svih logora u Srbiji okupljeni su u novoformiranom koncentracionom logoru Staro sajmište u Zemunu - kod Beograda. Do polovine decembra pohapšeni su i u logor odvedeni preostali Jevreji u čitavoj Srbiji. U logoru su tada bile pretežno žene i djeca, a nekoliko stotina preživjelih odraslih muškaraca obavljalo je razne službe u logoru. Uoči Nove 1942. godine u tom logoru bilo je ukupno 14.000 Jevreja i Roma. Do proljeća 1942. svi su likvidirani. Posljednih 5.000 ugušeno je u aprilu 1942. gasom u - specijalno radi toga - iz Njemačke dopremljenom vozilu, nazvanom “dušegupka“. To je razlog da su se funkcioneri okupacionih vlasti u Srbiji pohvalili da je Srbija prva zemlja očišćena od Jevreja.

I u koncentracionom logoru na Banjici (Beograd) stradali su mnogi Jevreji iz Beograda i drugih mjesta Srbije, kao i u sabirnim (Kragujevcu, Šapcu, Nišu) i radnim (Borski rudnik) logorima.

*

*   *

Jedan broj nejevreja je pod nacističkom okupacijom učestvovao u spašavanju Jevreja. Pojedinci su izlagali svoj život opasnosti kako bi spasili Jevreje i ostale osobe izložene nacističkom istrebljenju.

U neposrednoj vezi sa stravičnim genocidom je i priča o onim Jevrejima koji su izbjegli planiranu likvidaciju, odnosno priča o tome kako su Jevreji uspjeli da prežive na područjima pod vlašću nacista i/ili njihovih kolaboracionista i petokolonaša.

Albanija je jedina zemlja u okupiranoj Evropi u kojoj Jevreji nisu ubijani, niti su bili žrtve holokausta, kako to autor knjige “SPAS U ALBANIJI ...”, Harvey Sarnar, kaže, **“nacističke smrtonosne mašine”**. To je jedina okupirana zemlja koja je izbjegla nacističko istrebljenje Jevreja i koja je imala jedinstvenu stopu preživljavanja od 100%. Najvažniji razlog tog nacističkog neuspjeha je, pored malog broja domaćih Jevreja, relativno malog broja izbjeglica iz drugih evropskih zemalja, opasnosti od iskrcavanja saveznika, činjenica **da su Jevreji imali pomoć od Albanaca, koji su im pomagali i štitili ih.**

Knjiga Harveya Sarnara govori o toj pomoći i zaštiti. Po ocjeni autora, ona je **“prvenstveno nastala iz razloga da se skrene pažnja na čudesan način reagiranja albanskih ljudi u trenutku kada su strani i albanski Jevreji tražili zaštitu pred holokaustom”**.

Početkom 1938. u Albaniji je živjelo 300 albanskih Jevreja, čiji je broj tokom 1938. i 1939, znatno povećavan kao i broj onih koji su ulazili u Albaniju.

Nije bilo teško dobiti vizu za ulazak u Albaniju kao tranzitno odredište iz Evrope, jer je albanska vlada bila vrlo liberalna u vezi sa odobravanjem i izdavanjem tranzitnih viza.

Albanija je bila podesna usputna stanica na putu za neko drugo mjesto. Prve jevrejske izbjeglice došle su u Albaniju 1933, većinom iz Njemačke i Austrije, na putu za Sjedinjene Države, Južnu Ameriku, Tursku i druga odredišta.

U februaru 1939. godine 100 Jevreja koji su došli iz Beča dobilo je dozvolu da se legalno nasele u Albaniji (60 u Tirani i 40 u Draču). U martu 1939. stiglo je još 95 jevrejskih porodica. Kralj Zogu je dozvolio Jevrejima da se nasele u Albaniji. Međutim, on je,

spašavajući svoj vlastiti život, za manje od mjesec dana, pobjegao u Grčku, nakon što su Italijani izvršili agresiju na Albaniju.

Fašistička Italija je izvršila agresiju na Albaniju 7. aprila 1939. i okončala je za svega sedam dana, a nakon agresije na Jugoslaviju (18. aprila 1941) okupiranu Albaniju proširila na značajan dio Jugoslavije (Kosovo, zapadnu Makedoniju i dijelove Crne Gore). Po kapitulaciji Italije, okupaciju tako proširene Albanije nastavile su oružane snage Trećeg rajha.

Jevreji Albanije i Kosova, koje je anektirano okupiranoj Albaniji, imali su sreću da se nađu na italijanskom okupacionom području, sa znatno blažim antijevrejskim režimom fašističke Italije. Za vrijeme italijanske okupacije Albanije mnoge jevrejske izbjeglice živjele su normalno bez prikrivanja svog identiteta. Slavili su jevrejske svete dane i zarađivali za život kako su mogli.

Italijani su nakon napada i okupacije Albanije izvršili pritisak na albansku vladu da protjera strane i uvede dodatne restrikcije za domaće Jevreje. Međutim, Albanci su se oduprli takvom pritisku i nijedan Jevrej nije istjeran iz Albanije.

Jevreji su bili relativno sigurni u Italiji sve do kapitulacije u septembru 1943, kada je nacistička Njemačka zamijenila italijansku marionetsku vladu četveročlanim Namjesništvom. U Albaniju su stigli nacisti. Tada je oko 800 jevrejskih izbjeglica iz Jugoslavije, Bugarske, Njemačke, Poljske i Austrije, koji su boravili u Albaniji, ponovo suočeno sa strahom od smrti i potrebom zaštite i spašavanja.

U Prištini, glavnom gradu anektiranih teritorija, lokalne vlasti su udovoljile njemačkim zahtjevima i zatvorile su 60 jevrejskih muškaraca. Ljekar Spiro Lit uvjerio je gradonačelnika da ne smiju dozvoliti Nijemcima da odvedu 60 Jevreja u Poljsku i da ih tamo ubiju. Također je uvjerio njemačke vlasti da jevrejski zatvorenici imaju tifus i da ih treba poslati u bolnice u Albaniji kako bi se izbjegla epidemija. Jevreji su odvedeni u Berat, gdje su dobili lažna dokumenta i razišli su se po cijeloj Albaniji, većinom kod prijatelja dr. Lita u gradovima Lushnja, Shijak, Kavaja i Kruja.

Stopa preživljavanja Jevreja na Kosovu bila je šezdeset posto, što znači da je Kosovo jedno od područja s relativno najvećim postotkom preživljavanja u okupiranoj Evropi.

Krajem 1943. Nijemci su od jevrejskih vođa zatražili da im dostave popis Jevreja koji su živjeli u Albaniji, što je bio prvi korak u deportaciji Jevreja u koncentracione logore. Međutim, Jevreji im nisu dostavili popis, ali je 1944. postajala opasnost da će Namjesništvo udovoljiti njemačkom zahtjevu.

U proljeće 1944. nacisti su od Namjesništva službeno zatražili popis Jevreja, zahtijevajući da se okupe na jednom mjestu. Albanska marionetska vladu je to odbila.

Ministar unutarnjih poslova, Xhafer Deva, uspio je uvjeriti naciste da prihvate odbijanje (njegovog) zahtjeva za dostavljanje popisa Jevreja.

Albanske Jevreje, kao i ostale koji su imali sreću da stignu do Albanije, sakrivali su albanski muslimani i kršćani, čime su svi izbjegli holokaust.

Istina o spašavanju Jevreja u Albaniji, o tim plemenitim djelima, zbog izolacionističke i antiizraelske politike komunističkog diktatora Envera Hodže, bila je sakrivena četiri decenije. Nakon što se Albanija “otvorila”, prvi put se saznalo o izuzetnim djelima Albanaca koji su štitili Jevreje za vrijeme italijanske i njemačke okupacije.

Svaki albanski Jevrej je preživio holokaust. I svaki grčki, jugoslavenski, austrijski i njemački Jevrej koji je imao sreću da dođe u Albaniju je, također, preživio holokaust. Albanska stvarnost je, prema saznanjima autora, još značajnija zbog činjenice da su većina Pravednika (spasilaca) bili muslimani, iako je među njima bilo i pravoslavaca i rimokatolika. Također je značajna činjenica da nijedan Albanac nije uzeo naknadu za skrivanje Jevreja.

Situacija u Albaniji se, pored ostalog, razlikovala od one u ostalim okupiranim zemljama. Vremenski period u kojem su Jevreji bili u ozbiljnoj opasnosti bio je relativno kratak, od jeseni 1943. do oktobra 1944. Za razliku od svih ostalih okupiranih zemalja, Albanija je jedina okupirana zemlja koja je imala više jevrejskog stanovništva nakon Drugog svjetskog rata nego prije njega.

Dok je zlo divljalo u susjednim evropskim zemljama, Albanija je, tvrdi autor, bila, kao što ju je nazvao jedan preživjeli, “raj” za jevrejske izbjeglice.

Harvey Sarnier iznosi brojne primjere spašavanja Jevreja od Albanaca (Refik Veseli, Suljo Mecaj, Mihal Lekatari, Atif i Ganimet Toptani, Vasil i Adelina Nosi, Bećir Ćočija, Metin, Aziz i Špresa Ruli, Ali Kuči, Besim i Aiša Kadiu, Šučuri Murto i dr.). Refik Veseli nije dopustio nacistima da pređu preko njegovog kućnog praga. Mihal Lekatari je otišao u policiju, ukrao prazne lične karte i podijelio ih jevrejskim izbjeglicama.

Preživjeli Jevreji, kako to ističe autor, odaju priznanje narodu Albanije, njenim hrabrim, neustrašivim, snažnim i vjernim sinovima, ne bojeći se ni smrti; štitili su svoje Jevreje i izbjeglice (Jevreje), ne dozvolivši da im se išta dogodi, čak ni po cijenu vlastitih života. Vrata te male zemlje bila su otvorena za Jevreje, jadne i progonjene ljude, dajući im priliku da prežive najstrašniji od svih ratova. Jevreji su preživjeli zahvaljujući humanosti Albanije.

U ovoj knjizi autor ukazuje na nekoliko interesantnih i veoma značajnih pitanja, na koja, na rezultatima istraživanja, pruža zasnovane, argumentovane, pouzdane i valjane odgovore. Naime, radi se o sljedećim pitanjima: kako objasniti preživljavanje jevrejske

zajednice u Albaniji, uključujući i strane Jevreje koji su imali sreću naći se unutar njenih zaštitničkih granica? Zašto su se Albanci izlagali opasnosti da bi zaštitili Jevreje? Odgovor na ta pitanja našao je u moralnom kodeksu Albanaca “kanunu” i pojmu “besa”.

Jevreji u Albaniji su, po mišljenju i tvrdnji autora, bili Albanci. Albanski Jevreji su bili članovi zajednice, malo ih je govorilo jidiš ili ladino. Govorili su albanski i ponešto grčki, kao i njihove komšije. Nisu se izdvajali od ostalih Albanaca, iako su živjeli u malim jevrejskim kvartovima.

Po svom moralnom kodeksu Albanci se, zaključuje autor, razlikuju od svih ostalih naroda u Evropi. Ta mala skupina koja je živjela u vrlo teškim privrednim uslovima pokazala se kao najmoralnije društvo u teškim danima Drugog svjetskog rata.

Albanski Jevreji su se borili u gerilskim trupama, većinom s partizanima. Tako je, primjera radi, Pepe Biro Kantos bio partizan i ostao je u albanskoj vojsci nakon rata, te postao jedan od najviše rangiranih oficira.